

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2019, Cilt:7, Sayı:14, 7:386-409

Gönderim Tarihi: 03.07.2019

Kabul Tarihi: 31.10.2019

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.586187>

ÂKİFZÂDE'NİN GÖZÜNDEN 18. YÜZYIL AMASYA'SINDA ARAP DİLİNE DAİR FAALİYETLER

Mehmet Faruk ÇİFÇİ*

Öz

Amasyalı Âkifzâde'nin *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'* adlı eseri bin yüz on üç âlimin biyografisini ihtiva etmesi yönüyle önemli bir çalışmadır. Onu daha da önemli kılan sadece telif sahibi olanlardan değil, gördüğü ve hakkında bilgi sahibi olduğu tüm âlimlerden bahsetmesidir. Dolayısıyla eser incelendiğinde onun yaşadığı dönemde nasıl bir ilmî hayatın var olduğunu, nelerin okunduğunu-okutulduğunu ve ulema arasında nelerin tartışıldığını tespit etmek mümkündür. Bu noktadan hareketle elinizdeki çalışmada, o dönemde özellikle de Amasya'da Arap diliyle alâkalı nasıl bir faaliyetin yürütüldüğü, Arap dilcilerinin kimler olduğu, hangi eserleri okuttukları ve telif ettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira Âkifzâde'nin bu eseri okuyucuya, o dönemde Amasya'nın talebe ve ulema tarafından tercih edilen bir muhit olduğu, evlerde, mescitlerde ve dükkânlarda Arap edebiyatının, meşhur Arapça kasidelerin, arûz ve vaz' ilimlerinin ciddi anlamda okutulduğu, bu muhitten yetişen önemli dilci ve ediplerin mevcut olduğu gibi nadir bilgiler sunmakta ve bu bilgilerin detaylarını görme imkânı vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Arap edebiyatı, Âkifzâde, el-Mecmû', Amasya.

WORKS AND ACTIVITIES CONCERNING ARABIC LANGUAGE IN 18th CENTURY IN AMASYA

Abstract

Amasyalı Âkifzâde's *al-Majmu'* is an important study in that it contains the biography of a thousand and one hundred thirteen scholars. What makes it more important is that it does not only speak about the book writers, but about all the scholars he had seen and knows about them. Therefore, it is possible to determine how a scientific life existed, what was read, taught and discussed among the scholars during his lifetime. Hence, in this study, it is tried to determine what kind of an activity was carried out, especially in Amasya about the Arabic language, who the Arabic language scholars were, which works they read and wrote. Because, Âkifzâde's book, provides detailed information about Amasya as a preferred place. Besides, he narrated that Arabic literature, poems, arûz and vaz' were studied in mosques, homes and shops. Moreover, the book presents important and rare informations about linguists and literature scholars.

Keywords: Arabic Language, Arabic Literature, Âkifzâde, al-Majmu, Amasya.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, mehmetfarukcifci@ibu.edu.tr
ORCID ID 0000-0002-5078-6262

Giriş

Âkifzâde el-Âmâsi, Arapça olarak kaleme aldığı *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'* adlı biyografi eserinde yaşadığı dönemde karşılaştığı, ders aldığı, birlikte ders okuduğu ya da ders verdiği; bunların yanında da haklarında başkalarından dinlemek suretiyle bilgi sahibi olduğu kimselerin hal tercümelerini aktarmıştır. Müellifin eserde kullandığı üslup ve tavır bize Abdulkerim er-Râfi'nin (ö. 623/1226) *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn* ve Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-lâmi'* adlı eserlerini hatırlatmıştır. Zira bu eserlerde de müellifler karşılaştıkları ya da duydukları şahıslarla ilgili kimi zaman ayrıntılı bilgiler vermişler ve belki de başka hiçbir kaynakta adı geçmeyen unutulmuş kişilerin bilgisini günümüze taşımışlardır. Bu tip eserleri diğer biyografik kaynaklardan ayıran en bariz özellikleri ise müelliflerin ele aldıkları şahısların çoğunu ya da bir kısmını yakından tanıdıkları için detay verebilmeleri ve son derece samimi bir dil kullanıyor olmalarıdır. Dolayısıyla bu tür çalışmaları okurken eserin kaleme alındığı dönem tabiri yerindeyse okuyucunun gözünde canlanmakta, kişi kendisini o ortamın içinde hissedebilmektedir.

Elinizdeki çalışmada bu esere bir Arap dili araştırmacısının merakı ve heyecanıyla yaklaşmış ve o dönemde ulemanın hangi Arap dili kaynaklarını okuduğu- okuttuğu, Arapça öğretmekle şöhret bulmuş hocaların kimler olduğu, bu insanların eser telif edip etmedikleri ve eğer varsa bunlardan hangilerinin günümüze ulaştığı¹ ve verilen bilgilerin diğer kaynaklarda geçip geçmediği gibi sorulara cevap aranmıştır. Öte yandan çalışmada, geçmişte meşhur olmuş ancak bugün sadece ehli tarafından bilinen eserler hakkında özet bilgiler verilmeye çalışılmış ve bunların ilgili olduğu ilimlere değinilmiştir. Şayet hakkında akademik çalışmalar varsa da bunlara ismen işaret edilmiş, okuyucu ilgili çalışmalara yönlendirilmiştir.

el-Mecmu' Arapça olarak kaleme alınmıştır ve 1998 yılında Hikmet Özdemir tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek dilimize kazandırılmıştır. Eser üzerine yaptığımız bu çalışmada, Arap dili hakkındaki bilgiler taranırken ilk önce eserin tercümesi gözden geçirilerek ilgili alanlar tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra da bu bilgiler henüz tabedilmemiş olan eserin bir nüshasından tetkik ve zaman zaman da tashih edilerek derlenmiş, bunun yanında kendi mülahazalarımız ve elde edilen diğer veriler çalışmaya dâhil edilmiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki resmî Arapça öğretimi hakkında çok sayıda çalışma olduğu için o konulara girilmemiş, özellikle kitabın yazım tarzının da bunu gerektirmesi sebebiyle daha ziyade medrese dışında cereyan eden eğitim faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

¹ Yazma eserlerin tespitinde çoğunlukla "yazmalar.gov.tr" ve İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı kullanılmış ve daha sonra gerek duyulduğu takdirde eserler ilgili kütüphanelerden temin edilmiştir.

Şunun da ifade edilmesi yerinde olacaktır ki elimizdeki nüshaya müstensih tarafından sayfa numaraları verildiği için² dipnotlarda varakların alıntı yapılan yüzleri değil, müstensihin verdiği sayfa numaraları referans olarak kullanılmıştır.

Bu girişten sonra asıl konumuza geçilecek ve ilk önce eserin muhtevasının zihinlerde şekillenmesi açısından müellif hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Âkifzâde'nin Hayatı ve Eserleri

Âkifzâde el-Amâsî, *Kitâbu'l-mecmu'* adlı eserinin sonunda kendi hal tercemesini vermiştir. Buna göre adı ve nisbesi Abdurrahîm b. İsmâil b. Mustafâ el-Âkîf el-Amâsî b. Mustafa el-Merzifonî şeklindedir. Babası İsmail Efendi'ye ait olduğunu söylediği bir nota göre h. 1177 yılı Rabîulevvel ayında (1763 Eylül-Ekim) doğmuştur. Soyu anne tarafından Lâdikli Nuri Efendi'ye dayanır ki o, Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebîr neslindedir ve nesep olarak Hz. Hüseyin'e kadar ulaşan eşraftandır.³

Âkifzâde İstanbul'da müderrislik ve Amasya'da müftülük vazifelerinde bulunmuştur.⁴ Ayrıca İstanbul'da kadılık,⁵ Evkâf müfettişliği, Mekke ve Medine müfettişliği de yapmıştır.⁶ *el-Mecmu'* ismini verdiği ve bizim üzerinde çalıştığımız eserini müftü olduğu dönemde fetva nöbetlerinde kaleme almıştır.⁷ Âkifzâde, İskilipli Ömer Efendi'den bahsederken bu eseri 1221/1806 senesinde derlediğini beyan etmektedir.⁸ Dolayısıyla buradan Amasya'da müftülük yaptığı tarihler de tahmin edilebilmektedir. Âkifzâde tüm bu görevlerinin yanında Vezir Tayyar Paşa ile aralarında geçen bir olay sebebiyle bir müddet Canik'teki bir hapisanede sürgün ve hapis hayatı da yaşamış, daha sonra suçsuzluğu anlaşıl原因 olarak serbest bırakılmıştır.⁹ Vefat tarihi ihtilafı olup 1808 ya da 1817 olduğu şeklinde görüşler vardır.¹⁰

Âkifzâde'nin eserleri ise Sadi Bayram'ın tespitine göre şunlardır: "1. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* 2. *Mir'âtü'n-nâzirîn fi münebbihâti'l-mütesavvifeti't-tâhirîn* 3. *Ünvânü'l-Meşâyih* 4. *Mühimmâtü's-sûfiyye* 5. *Şu'letü'l-yakîn* 6. *Takrîbü'l-*

² Elimizdeki nüshanın sonuna Türkçe olarak tutulmuş kayıta şöyle denmektedir: "Çorum Yıllığı 1967 isimli eserin hazırlanmasında kaynak kitap olarak tetkik edilmek üzere, İstanbul İl Halk Kütüphanesi Ali Emîrî bölümünde 2527 numarada kayıtlı *Kitab al-Mecmu fi'l-meşhûd va'l-masmu'* isimli yazma eser Çorum İl Halk Kütüphanesi adına iare edilmiş ve Eski Eserler Tasnif Memuru Eşref Ertekin'in lüzum göstermesiyle bu eserin istinsahı Çorum Defterdar Abdülbaki Paşa Camii Vaizi İmam ve Hatip Mehmet Kulu tarafından yapılarak Çorum Halk Kütüphanesi'ne kaydedilmiştir."

³ Abdurrahman Efendi Âkifzâde el-Âmâsî, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 27011, s. 225-226.

⁴ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 226.

⁵ Süleyman Kaya, "Âkifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), 96.

⁶ Sadi Bayram, "İdi-Zâde Abdurrahim el-Amâsî Sülâlesi ve Eserleri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, Amasya, 21-23 Nisan 2017 Bildiriler Kitabı I*, Amasya, 2017, s. 525.

⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 226.

⁸ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 217.

⁹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 222.

¹⁰ Bu ihtilaf hakkında bkz. Kaya, "Âkifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", 95, (altı ve yedi numaralı dipnotlar).

Mübtedî 7. Sebülû's-Sâlikîn 8. Risale fi beyani't-talâk bi lâfzati 'bıraktım' teka'u rec'iyen 9. Makâmât tarzında şiirler 10. Mecelletü'l- Mehâkim."¹¹

Âkifzâde'nin bizzat kendi ifadelerine göre babası İsmâil Efendi Amasya'da müderrislik¹² ve bir müddet müftülük yapmış, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve burada 1192/1778-79 senesinde otuz yedi yaşındayken hastalanarak mahzun ve garip bir halde dünyaya veda etmiştir.¹³ Âkifzâde babasına ait herhangi bir eserden bahsetmemiştir.¹⁴ Dedesi Âkif Mustafa Efendi de ileride anlatılacağı üzere döneminin ileri gelen âlimlerindedir.¹⁵

Âkifzâde'nin hayatına dair bu bilgilerden sonra, hakkında bilgi verdiği şahıslardan herhangi bir cihetle Arap diliyle ilgisini tespit edebildiğimiz şahıslara geçilecektir. Şu kadar var ki Âkifzâde bu şahısları anlatırken tam anlamıyla belirli bir düzeni tercih etmemiştir. Her ne kadar başta ders aldığı hocalar ve sonra da şeyhlerden bahsetse de ilerleyen sayfalarda bahsettiği şahısları sıralamadaki kıstasları çok sık değiştiği ve iç içe geçtiği için bunların takibini yapmak çok kolay değildir.

Âkifzâde, esere 'ulemâ sınıfı' olarak kategorize ettiği kişilerle giriş yapmış ve ilk sırayı önünde diz kırıp ders okuduğu ve hakkında detaylı bilgiler verdiği hocalarından biri olan Gümüşhaneli Seyyid Ebû Bekir Efendi b. Yâkûb el-Ârifî'ye vermiştir.¹⁶

2. Âkifzâde'nin Hocaları

2.1. Gümüşhaneli Seyyid Ebû Bekir Efendi b. Yâkûb el-Ârifî

Gümüşhane'de doğmuş, ilim almak için Diyarbakır gibi birçok muhiti dolaşmış ve tahsilini Ürgüblü Ahmed Efendi'de¹⁷ (ö. 1213/1798) tamamlayarak ondan ders verme icazeti almıştır.

¹¹ Bkz. Bayram, "İdî-Zâde Abdurrahim el-Amasî Sülâlesi ve Eserleri", s. 525, 526.

¹² Âkifzâde eserinde babasının Gümüşî el-Müsevvid namıyla bilinen Gümüşhaneli İsmâil Efendi'ye *Tevâbî'û's-sarf* adlı eseri okuttuğundan bahsetmiştir. (Bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 148) Bahsi geçen eser, Cemâleddin İshak el-Karamânî'nin (ö. 933/1527) kaleme aldığı sarf risalesi olmalıdır. Bu eser üzerine 2004 senesinde Marmara İlahiyat Fakültesi'nde, Duran Ekizer tarafından bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

¹³ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 54.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir bu şahsa ait üç eserden bahsetmişse de bunları Âkifzâde dedesinin eseri olarak vermektedir. Bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 58; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, hzr. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yay., 1975, I, 268.

¹⁵ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 54-58.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir bu zâtın ismini İbrahim b. Yakup Gümüşhanevî şeklinde vermektedir. Bkz. Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 361.

¹⁷ Bahsi geçen Ahmed Efendi o yıllarda yolu Amasya'dan geçen hemen herkesin gördüğü ya da ders aldığı önemli müderrislerden ve müftülerden birisi olup Âkifzâde onu kitabında her fırsatta minnetle anmakta ve ondan çokça bahsetmektedir. Âkifzâde ondan ders okuyanların isimlerini eserinde vermiştir ancak onun bahsetmediği mühim şahıslardan birisi İskilip ulemasından *Kâşifü'l-müşkilât*, *Şerhu Kasideti'l-bürde* ve *Nuhbe* tercümesi gibi eserleri bulunan Muhammed b. Ömer el-İskilibî'dir. Bu isim Âkifzâde tarafından zikredilmediği için bu not

Ebû Bekir Efendi Amasya'da Yakup Paşa Medresesi'nde müderristi. O; evinde, Bekir Paşa Medresesi'nde, Sultan Bayezid Camisi'nde ve bazı mescitlerde de ders vermiştir. Akabinde, tedrisle uğraşmak için Amasya kadılığını bırakmış ve Ankara'da bir medrese yaptırmış olan Şakir Efendi ile Ankara'ya gitmiş; burada Ankaralı bir hanımla bir evlilik daha yapmıştır. Sonra bu medreseden ayrılarak eşini de yanına alıp Amasya'ya geri dönmüştür. Kastamonu'da sürgünde olan Âşir Efendi'nin¹⁸ daveti üzerine Kastamonu'ya Âşir Efendi'nin babasının medresesinde¹⁹ ders vermeye gelen Ebû Bekir Efendi bu medreseyi de mizacına uygun olmadığı için terk etmiştir. Yolculuğu esnasında rahatsızlanan müderris Havza'ya hasta olarak ulaşmış ve burada havuzdan gusül abdesti almasının ardından bu hal üzere 1207/1792-93 senesinde vefat etmiş ve Havza Hamamı civarına defnedilmiştir.²⁰

Âkifzâde, Ebû Bekir Efendi'den nahiv ilmine olan özel ilgisi sebebiyle 'zamanının Sîbeveyhi'si şeklinde bahsetmektedir ki bu mübalağa tarikiyle kullanılmış bir ifade olarak kabul edilse bile onun Arap diline hâkimiyeti hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.²¹ Zira Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitap* isimli eseriyle Arap dili gramerinde ne derece önemli bir yere sahip olduğu ehline malumdur.

Ebû Bekir Efendi, Arapça derslerinin dışındaki diğer takrirlerinde de bir şekilde sözü nahiv kurallarına getiren ve onları izah etmeye çalışan bir âlimdir. Öte yandan, ezberlediği Arapça şiirler ve Arapça şiir söylemeye olan kabiliyeti sayesinde nahvi nazmederek aktarmak onun âdeti haline gelmiştir.²²

Mezkûr zâtın bir diğer özelliği nahiv kitaplarını ezberlemektir. Mesela Ebû Bekir Efendi, Âkifzâde'nin evine bazı dersler için geldiğinde ezberlemekte olduğu Molla Câmî'den -ki bu eser *Kâfiye* şerhi *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*'dir- bir takım ibareleri Âkifzâde'yi de *el-Kâfiye*'yi ezberlemeye teşvik etmek gayesiyle ona dinlettirmiştir.²³

Aynı zamanda iyi bir kıraat âlimi olan Ebû Bekir Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin hepsi Arap dili üzerinedir. Bunlardan biri İmam Birgivi'nin *el-Âvâmil* adlı

tarafımızdan gerekli görülüp eklenmiştir. Şahısla ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Faruk Çifçi, *Arapzâde Muhammed Nuri Efendi ve Eminiyye Risalesi*, Ankara: Fecr Yay., 2017, s. 31-32.

¹⁸ Mustafa Âşir Efendi, Reîsülküttâb Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu olup Sultan I. Abdulhamit ve III. Selim devri şeyhülislâmlarındandır. 1204/1789 yılında bazı kişilerin kıskançlıkları nedeniyle padişahın gözünden düşmüş ve Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Burada yapımını babasının başlattığı ama kendisinin tamamladığı Âşir Efendi Hanı ismiyle bilinen bir han mevcuttur. Bu hanla ve Âşir Efendi'nin Kastamonu'daki vakıflarıyla ilgili bilgi için bkz. Fazıl Çifçi, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, Genişletilmiş Beşinci Baskı, Kastamonu: Özeller Matbaacılık, 2018, s. 367-370. Hayatı hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Reiszâde Mustafa Âşir Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1991, IV, 8.

¹⁹ Eserin tercümesinde 'Valide Medresesi' ifadesi kullanılmıştır. Ancak Kastamonu'da bu isimde bir medrese mevcut değildir. Eserin Arapça olan orijinalinde geçen ifade "مدرسة والده" olup her iki şekilde (Valide Medresesi ya da babasının medresesi) okunmaya müsaittir. Ancak kanaatimizce bu medrese Âşir Efendi'nin babası Reîsülküttâb Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılan ve Bayraklı Medrese olarak da bilinen Münire Medresesi olmalıdır. İlgili Medrese için bkz. Çifçi, *Kastamonu Camileri - Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 49, 50.

²⁰ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 4-9.

²¹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 6.

²² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 6.

²³ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 8.

eserine yazdığı şerh- ki bu şerhte kendi yazdığı beyitlere yer verdiği söylenmektedir,²⁴ diğeri arûz hakkında yazdığı *Zehratü'l-'arûz* ve biri küçük biri büyük olmak üzere istiâre hakkında yazdığı iki risaledir.²⁵

Âkifzâde, bu iki risaleyi birçok talebenin yazdığını ve Ebû Bekir Efendi'den bunları okuduklarını söylemektedir.²⁶ Peki, o dönemde bu şöhrete kavuşan mezkûr iki eser günümüze ulaşmış mıdır?

Ankara Milli Kütüphane'de 4596/6 numarada kayıtlı bulunan ve *Risâle fî me'ânî'l-isti'ârât* şeklinde kayda geçen eser bu iki risaleden birisidir, ancak suğrâ olarak ifade edilen risale mi yoksa kübrâ olarak ifade edilen risale midir bilmiyoruz. Müellif esere yazdığı kısa mukaddimede tesmiye yapmamış, sadece bu risalenin istiâre hakkında olduğunu ve istiârenin meselelerinin tamamını ihtiva ettiğini söylemiştir. Yirmi fasıl ve bir hatimeden oluşan bu risale 70 b-83 a varakları arasındadır.²⁷

Eserin sonunda: "*Rağbet edilen ve âlim, fazıl ve tüm ilimlerde mütebahhir, zamanın gözünün bir misliyle sürmelenmediği, doğum olarak Gümüşhaneli, vatan olarak da Kastamonulu olan Ebû Bekir Efendi'ye ait olan bu risale tamamlanmıştır.*"²⁸ şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

Zehratü'l-'arûz isimli eserinin bir nüshası ise yine Milli Kütüphane'de 241/5 numarada bulunmakta olup 72 b-89 a varakları arasındadır. Ayrıca Yeşim Fettahoğlu bu eseri tahkik ederek yayımlamıştır. Ebû Bekir Efendi mukaddimede şiirin öneminden, ancak kapalı olduğundan, arûzun da anahtar olduğundan bahsetmiş ve sonrasında iki bâb ve hatimeden oluşan eserine geçmiştir. Müellifin girişte kullandığı (الحمد لمن ألهم العروض لخليله)²⁹ şeklindeki ifadede arûz ilmini İslam dünyasında ilk olarak ele alan Halil b. Ahmed'e bir telmih söz konusudur. Nitekim rivayet edildiğine göre Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) bakırcılar çarşısından geçtiği esnada kulağına gelen çekiç seslerinin ahengini hafızasında bulunan bir şiirin beyitlerindeki ahenge benzeterek çekicinin aşağı inerken çıkardığı sesleri harekeli, yukarı kalkarken çıkardığı sesleri ise sakin hecelerle eşleştirmiş; daha sonra da tespit ettiği farklı ritimleri fe-a-le kökünden türettiği kalıplara dökerek arûz ilminin bahirlerini oluşturmuştur.³⁰

²⁴ Yeşim Fettahoğlu, bu eserin bir nüshasının Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 4917/6 numarada kayıtlı olduğu bilgisine yer vermiştir. Bkz. Yeşim Fettahoğlu, "Tahkîkü Zehretü'l-'arûz li İbrâhîm b. Ya'kûb el-Gümüşhânevî", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/34 (2019), s. 342.

²⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 9; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 361; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifn*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1376/1957, III, 77.

²⁶ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 7.

²⁷ Bkz. Ebû Bekir Efendi Gümüşhânevî, *Risâle fî me'ânî'l-isti'ârât*, Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 5496/6, 70 b-83 a, vr. 70 b.

²⁸ Gümüşhânevî, *Risâle fî me'ânî'l-isti'ârât*, vr. 83 a.

²⁹ Bkz. İbrâhîm b. Ya'kûb Gümüşhânevî, *Zehratü'l-'arûz*, Ankara Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 241/5, 72 b- 89 a, vr. 73 b; Fettahoğlu, "Tahkîkü Zehretü'l-'arûz li İbrâhîm b. Ya'kûb el-Gümüşhânevî", 343, 344, 345, 359.

³⁰ Bu bilgi için bkz: Abdurrahman Özdemir, "Aruz ilmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 359.

Bu aşamada onun Âkifzâde'ye okuttuğu eserlere de değinilmesi uygun olacaktır. Zira bu yolla, o dönemde, muhitte hangi eserlerin revaçta olduğu hakkında fikir edinilecektir. Şu kadar var ki konumuz Arap dili eğitimi olduğu için sadece Arap dili ilimleri içerisinde mütalaa edilebilecek eserlere yer verilecektir.

Âkifzâde, bu hocasından ilk olarak '*mukaddimât-ı âliyye*' dediği ilimlere dair eserlerden *Emsile-i Sarfiyye*'yi okumuştur. Burada kanaatimiz odur ki bahsettiği mukaddimâttan maksat sarf ve nahiv ilmine ait temel eserlerdir. Bunlara, mantık ilmine dair eserler de eklenebilir ki Âkifzâde'nin "*el-Emsiletü's-sarfiyye*" den Mir Ebu'l-Feth Efendi Hâşiyesi'ne kadar mukaddimât-ı âliyye" derken kastettiği Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîâm* adlı eserine Devvânî'nin yazmaya başlayıp tamamlayamadığı şerhin, Mîr Zâhid Ebu'l-Feth es-Sa'îdî'ye (ö. 950/1543 ?) ait olan ve *Tehzîb-i Mîr* olarak da bilinen hâşiyesi³¹ olmalıdır.

Âkifzâde'nin bu ifadelerinden İslamî ilimleri okumaya başlarken giriş mahiyetinde okutulan eserlere o dönemlerde genel anlamda *el-mukaddimâtü'l-âliyye* (alet ilimlerine dair ibtidâî eserler) denildiği anlaşılmaktadır ki günümüzde de alet ilimleri denildiğinde Arapça ve Mantık gibi ilimler akla gelmektedir. Ancak artık Arap dilinin, diğer ilimleri öğrenme noktasında bir araç olma vasfını sürdürmekle beraber, tarihi, grameri, edebiyatı ve felsefesiyle müstakil bir çalışma alanı olduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı durum mantık ilmi için de geçerlidir.

Âkifzâde'nin Ebû Bekir Efendi'den okuduğu bir diğer eser, Mısırlı meşhur nahiv âlimi İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) kaleme aldığı ve ulema arasında yazıldığı gündün beri büyük ilgiye mazhar olan *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'ârîb* adlı nahiv kitabıdır.³² Âkifzâde bu eserden bahsederken "مغني اللبيب من النحو لهشام" ifadesini kullanmaktadır. Buna istinaden -eğer müstensih hatası yoksa ve müellife mahsus bir kullanım değilse- muhitteki medrese çevrelerinde bu âlimin adının kısaca 'Hişâm' şeklinde söylendiği düşüncesine gidebiliriz ki günümüzde de klasik Arapça eğitimi gören kişilerin Sa'düddîn et-Teftâzânî ismini 'Sâ'din' şeklinde kısaltarak kullandıkları bilinmektedir.³³

Yine Şam Hatîbi olarak bilinen Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvî'nin, (ö. 739/1338) *Miftâhu'l-ülûm'un* belâgatla ilgili üçüncü bölümünün ihtisarı olan *Telhisü'l-Miftâh*³⁴ isimli eseri ve bu esere Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı *Muhtasarü'l-meânî* (*Muhtasarü'l-Mutavvel*) isimli şerh Âkifzâde'nin

³¹ Bu eserle ilgili bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, Maarif Matbaası, 1941, I, 516; Şerafettin Gölcük-Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 555.

³² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 4. Eser ve müellif hakkında bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1751; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 163.

³³ Bu bilgiyi kendisinden aldığımız değerli öğrencimiz Adnan Kalay Bey'e teşekkür ediyoruz.

³⁴ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 473. Âkifzâde, *Telhis'e Arabacızâde* olarak bilinen Çorumlu Hacı Osman Efendi (ö. 1212/1797) tarafından bir şerh yazıldığını söylemiştir. Ancak biz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadığımızı ifade etmek istiyoruz. Bkz. *Âkifzâde, el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 172.

hocasından okuduğu belağata dair eserlerdir.³⁵ Bu eserleri okurken ders halkasında bulunan arkadaşlarından birisi Seyyid Mustafa Efendi b. Amasyalı Şeyh Efendi'dir.³⁶

Bunun yanında Ebû Bekir Efendi kendi yazdığı risaleler olan ve yukarıda hakkında bilgi verilen iki istiare risalesini de öğrencisi Âkifzâde'ye okutmuştur.³⁷

Âkifzâde, Ebû Bekir Efendi'den Arûz ilmini de okumuştur ki daha önce de ifade edildiği üzere bu zâtın *Zehratü'l-'arûz* adını verdiği bir risalesi bulunmaktadır. Ebû Bekir Efendi kendi yazdığı bu eserin yanında ona *el-Hazreciyye* ve *er-Risâletü'l-Endülüsiyye* adlı arûza dair eserleri de okutmuştur.³⁸ Bu noktada çok fazla okunan eserler olmadığı için bu ikisi hakkında kısaca bilgi verilmesi yerinde olacaktır:

Adı geçen bu eserlerden *el-Hazreciyye*, Abdullah b. Osman el-Hazrecî'ye (ö. 627/1230)³⁹ ait olduğu kabul edilen arûz ve kafiyyeye dair doksan altı beyitlik bir kasidedir ve kasidenin başında geçen "li'-ş-şî'ri mîzânun" ifadesine nispetle *Mîzânü's-şî'r ismiyle de bilinmektedir*. Kasidenin bir diğer meşhur ismi *er-Râmizetü's-şâfiyye fî 'ilmi'l-arûz ve'l-kâfiyye* şeklindedir.⁴⁰ "Sebeb" ve "veted"⁴¹ gibi arûz terimlerini açıklayarak başlayan bu kaside arûz ilminin manzum halde anlatıldığı bir eser olup ilk beyitleri şöyledir: ⁴²

وللشعر ميزان يسمى عروضه به النقص والرجحان يدرهما الفتى

وأنواعه قل خمسة عشر كلها تألف من جزأين فرعین لا سوى

وأول نطق المرء حرف محرك فإن يأت ثانٍ قيل ذا سببٌ بدا

خفيف متى يسكن وإلا فضده⁴³ وقل: وتُدّ إن زدت حرفاً بلا امترا

er-Risâletü'l-Endelüsî adlı eser de yine arûz ilminin genel kurallarını detaya girmeden ve anlaşılır bir şekilde aktaran meşhur bir eser⁴⁴ olup Ebû Ceys lakaplı Ebû

³⁵ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz: İsmail Durmuş, "Teftâzânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXX, 306.

³⁶ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 143.

³⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 4.

³⁸ Âkifzâde'nin *er-Risâletü'l-Endülüsiyye*'yi okuduğu bir diğer hocası Amasyalı Uzun Süleyman Efendi b. Mustafa'dır (ö. 1193/1779-80). Bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 41.

³⁹ Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde ilgili maddeyi kaleme alan Tevfik Rüştü Topuzoğlu'nun tespitine göre, eserin kolayca anlaşılıp çözülmesi güç, hatta imkânsızdır. Bu sebeple bu manzum eser üzerine otuzdan fazla şerh yazılmıştır. Bkz. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "el-Hazreciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 146.

⁴⁰ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed es-Sebtî, *Şerhu'l-Kasideti'l-Hazreciyye fi'l-'arûz ve'l-kavâfi*, thk. Muhammed Heysem Gurre, Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1428/2007, s. 11.

⁴¹ Sebeb iki harften oluşan, veted ise üç harften oluşan heceler için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, "Aruz ilmi", s. 364.

⁴² es-Sebtî, *Şerhu'l-Kasideti'l-Hazreciyye* s. 61-62.

⁴³ Harekeli harfe (ف) örneğinde olduğu gibi sakın bir harf eklendiğinde buna hafif sebeb, (لك, مع) örneklerinde olduğu gibi harekeli harf eklenirse buna sakil sebeb denir. Sebtî, *Şerhu'l-Kasideti'l-Hazreciyye* s. 61-62.

⁴⁴ Bu eserde ilk önce terimlere ve daha sonra da beyitler eşliğinde arûzun tef'ilelerine ve vezinlerine yer verilmiştir. Konuyu anlatırken müellif eski Arap şiirini değil bizzat kendi nazmettiği beyitleri kullanmıştır. Bkz. Selami Bakırcı- M. Sadi, Çöğenli, "el-Endelusi ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-Endelusi)", *Ekev Akademi Dergisi*, 25, (2005), s. 268. "Beyitlerdeki kısa ve

Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 459/1065) tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁵ Sahibine nispetle eser ‘*Arûzu’l-Endelüsî* veya *el-Arûzu’l-Endelüsî* şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁶

Âkifzâde’nin okuduğu bu eserler ve genel anlamda arûz ilmi, günümüz itibariyle çok fazla rağbet görmeyen ve uzmanları dışında kimsenin okumadığı bir ilim haline gelmiştir. Bu anlamda Âkifzâde örneği, mezkûr dönemde Arap dili ilimlerinin hangi seviyelerde okutulup öğretildiğini göstermesi ve günümüzle o dönemin kıyaslanması açısından önemlidir. Nitekim Âkifzâde, hocasından arûz hakkında sadece bu eserleri okumakla yetinmemiş, hocasının daha önce hakkında bilgi verilen *Zehratü’l-‘arûz* isimli eserini de okumuştur.⁴⁷

Bu anlamda bugün yine göz ardı edilen bir tür olan ‘makâme’⁴⁸ türü eserlerin de o dönemde okutulduğu görülmektedir ki Ebû Bekir Efendi, öğrencisi Âkifzâde’ye Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî’nin (ö. 516/1122) meşhur eseri olan *el-Makâmât’ı*⁴⁹ okutmuştur.⁵⁰ Bu eser ve diğer makâmeler okuyan herkesin dikkatini çekeceği üzere, son derece ağır bir dile sahip olup mecazlarla ve edebi sanatlarla örülüdür.⁵¹

---

uzun seslerin belirli bir düzen içerisinde oluşturdukları ahenkli birimlere tef’ile, bu tef’ilelerin oluşturduğu her mısradaki birer defa olmak üzere bir beyitte iki defa tekrarlanan ahenk kombinasyonlarına ise vezin adı verilir.” Özdemir, “*Aruz ilmi*”, s. 357.

45 Eser, yazarı ve tahkikli nüshası için bkz. Bakırcı- Çöğenli, “el-Endelusi ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu’l-Endelusi)”, 265-284. Kâtip Çelebi bu âlimin vefat tarihi olarak h. 549 tarihini vermiştir. Bkz: Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1135.

46 Bakırcı - Çöğenli, “*el-Endelusi ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu’l-Endelusi)*”, 268.

47 Âkifzâde, *el-Mecmû’ fi’l-meşhûd ve’l-mesmû’*, s. 5. İlgili eser için bkz. İbrâhîm b. Ya’kûb Gümüşhânevî, *Zehratü’l-arûz*, Ankara Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 241/5,72 b- 89 a.

48 Mâkâme: “Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden meydana gelen edebî bir türdür. Bu kısa hikâyelerin her biri bir makâme olarak kabul edilir. Bu yazın türü, Emevîler döneminde israf ve adaletsiz uygulamaların artmasına paralel olarak bazı zahitlerin devlet adamlarının huzurunda yaptıkları ayet, hadis ve darb-ı mesellerle süslenmiş vaaz tarzı hitabelerle başlamış, h. III. asırdan itibaren eğitici ve eğlendirici yönü ağır basan edebi bir tür haline gelmiştir. İlk temsilcisi Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008) olan makâme tarzı el-Harîrî ile devam etmiş ve Harîrî’nin makâmeleri Arap belâgatı ve üslûp ustalığının sembolü sayılmıştır. Bkz. Erol Ayyıldız, “Makâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, s. 417-419.

49 “Eser, toplumdaki eksiklik ve çelişiklere dikkat çekmek amacıyla, Ebû Zeyd es-Serûcî adlı hayalî kahraman adına uydurulmuş maceraların râvi rolündeki Hâris b. Hemmâm’ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatıldığı nazım-nesir karışımı bir eser olup elli kısa hikâyeden oluşmaktadır.” Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, s. 191. Eserle ilgili ayrıca bkz. Hulusi Kılıç, “Makâmât”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 414-415. Harîrî, makamelere konu olan mezkûr iki hayalî şahıs üzerinden yaşadığı asrın sosyolojik yapısının çeşitli yönlerine ışık tutmuş, ayrıca edebî ve ilmî hayatın muhtelif yönlerinden suretler sunmuştur. Bunun yanında eser çöküş asrının ilk dönemlerini göstermesi yönüyle tarihi bilgiler devşirmek isteyen ediplere de kaynak olacak niteliktedir. Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Basri el-Hariri, *Makâmâtü’l-Harîrî*, Beyrût: Dâru Beyrût, 1398/1978,(Eser İsa Sâbâ’nın yazdığı mukaddime) s. 6.

50 Âkifzâde, *el-Mecmû’ fi’l-meşhûd ve’l-mesmû’*, s. 4.

51 Mezkûr eserden bazı makâmeleri yüksek lisans döneminde bizlere okutarak eserle tanışmamızı sağlayan emekli öğretim üyesi hocamız Halit Zavalı Bey’e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ebû Bekir Efendi, Âkifzâde'ye bu eserlerin yanında Arap şiirinin önemli simalarından Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) divanını yarısına kadar okutmuştur.⁵² Nitekim Ebû Bekir Efendi'nin Arap şiirine ve şiir nazmetmeye olan isteğinden daha önce bahsedilmiştir.

Âkifzâde'nin bu hocadan okuduğunu ifade ettiği son eser ise sarf ilminin en önemli kaynaklarından biri olan ve İbnu'l-Hâcib künyesiyle bilinen Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'un (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye* adlı eseridir.⁵³

Bahsi geçen Ebû Bekir Efendi öğrencisi Âkifzâde tarafından; geçimini kitap istinsahıyla sağlayan, güler yüzlü, cömert, âlimleri ve öğrencileri seven, ancak devlet erkânıyla bir araya gelmekten haz etmeyen, güzel giyinmeyi seven ve muttaki bir insan olarak tarif edilmektedir.⁵⁴

2.2. Ürgüplü Ahmed Efendi

Âkifzâde'nin eserinde kendisinden sitayişle bahsettiği zâtlardan bir diğeri Ürgüplü Ahmed Efendi'dir. Ömrünü ders okutmakla geçiren ve birçok talebeye icazet veren bu zât hakkında kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamakla beraber Âkifzâde bu eserde onun hakkında kâfi derecede malumata yer vermiştir.⁵⁵ Buna göre Ahmed Efendi memleketi olan Ürgüp ulemasından ders aldıktan sonra Amasya'ya gelmiş ve Âkifzâde'nin dedesi Âkif Efendi'ye öğrenci olmuştur. Ömrünü burada ilim öğreterek geçiren Ahmed Efendi seksen yaşlarında ve Amasya müftülüğü görevini icra etmekteyken Cuma günü 9 Şevval 1213 (16 Mart 1799 Cumartesi) tarihinde vefat etmiştir.⁵⁶ İskilipli Muhammed b. Ömer *Nuhbetü'l-Fiker* tercümesinin mukaddime kısmında ders okuduğu hocalardan bahsederken Ahmed Efendi hakkında 'asrının allâmesi, vaktinin emsalsizi, zamanının kutbu...' gibi övgü dolu ifadeler kullanmaktadır.⁵⁷ Yine Âkifzâde'nin *el-Mecmû'* adlı eseri sonuna kadar incelendiğinde anlaşılmaktadır ki o dönemde Amasya'ya yolu düşüp de Ürgüplü Ahmed Efendi'den ders okumayan ve ondan icazet almayan kimse yok gibidir.

Bahsi geçen Ahmed Efendi, Âkifzâde'nin dedesi olan Âkif Efendi'den İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğni'l-lebîb*'ini,⁵⁸ Âkifzâde de Ahmed Efendi'den İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573) *İzhâr* adlı eserinin bir bölümünü okumuştur.⁵⁹ Yine Ahmed

52 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 4.

53 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 5.

54 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 7.

55 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 9-25.

56 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 15. İlgili kaynakta "selasete aşara ba'de'l-mieteyn ve elf" ifadesi kullanılmakla beraber bu ifade rakamla 1212 şeklinde yazılmıştır.

57 Bkz. Muhammed b. Ömer el-İskilibî, *Terceme-i Nuhbetü'l-fiker*, Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 911, 1b- 33 a, vr. 2 a.

58 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 9.

59 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 24.

Efendi *el-Mutavvel* gibi o dönemde mütedavel olan eserleri anlama ve okutmada kendisine müracaat edilen hocalardandır.⁶⁰

2.3. el-Hâc Mustafa Efendi b. Abdullah b. Mustafa el-Boluvî

Âkifzâde'nin övgüyle bahsettiği hocalardan bir diğeri olan el-Hâc Mustafa Efendi b. Abdullah b. Mustafa el-Boluvî'dir (d. 1260/1844-45 civarı).⁶¹ Bolu'da dünyaya gelmiş daha sonra da ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir.⁶²

Âkifzâde'ye çok kritik bir zamanda yardım ederek onu helak olmaktan kurtaran⁶³ bu şahsın özelliği Fenârî Hasan Çelebi'nin (ö. 891/1486) *Mutavvel* üzerine yazdığı haşiyeye⁶⁴ son derece hâkim olmasıdır. Zira o, kendisine bu haşiyeden sorulan sorulara çok çabuk ve tatmin edici cevaplar vermektedir.⁶⁵

2.4. Çorumlu Abdullah Efendi el-Vecîh b. Hasan

Bu zât, Şehzâde olarak bilinmekte olup "*mukaddimât*" tabir edilen temel eserleri doğum yeri olan ve o gün itibariyle kasaba konumunda bulunan Çorum'daki ulemadan okuduktan sonra Amasya'ya gelmiştir. Burada Çelebizâde olarak bilinen Hüseyin Efendi'den edebiyat ilimlerini ve Arapça divanları okumuştur. Kâşif Muhammed Efendi isimli hocadan icâzet aldıktan sonra da Amasya'da hocalık yapmaya başlamıştır. Okuttuğu eserlerden Arapça'yla ilgili olan tek eser Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* adlı meşhur eseridir.⁶⁶

Burada kanaatimizce değinilmesi gereken nokta öğrencilerin temel eserleri memleketlerinde okuduktan sonra Amasya'ya daha ileri düzeyde eğitim almak için geliyor olmalarıdır. Bu durum, Amasya'nın o dönemde tercih edilen bir ilim merkezi olduğuna işaret etmektedir.

2.5. Damatzâde Seyyid Ebû Bekir Efendi el-Çorumî

Âkifzâde'nin yaşadığı dönemin en önemli simalarından bir diğeri Damatzâde lakabıyla bilinen Seyyid Ebû Bekir Efendi el-Çorumî'dir (ö. 1203/1788-89).⁶⁷ Bursali

⁶⁰ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 9.

⁶¹ Eserin tercümesinde bu şahıs "Bolulu Abdullah Efendi" şeklinde verilmiştir. Bkz. Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim, *Kitâbu'l-mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmu'*, çev. Hikmet Özdemir, İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998, s. 42.

⁶² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 25.

⁶³ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 29.

⁶⁴ Bu haşiyenin beş yüz seksen altı sayfalık bir baskısı Sahâfiyye-yi Osmaniyye Matbaası'nda h. 1309 senesinde yapılmıştır.

⁶⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 27.

⁶⁶ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 30. Amasya'da bu eseri okutan zâtlardan bir diğeri Palabıyık Muhammed Efendi'dir. Palabıyık Efendi hakkındaki bir ayrıntı onun felsefeyle ilgilendiği ve bu yüzden insanların onun hakkında sû-i zanda bulduklarıdır. Âkifzâde ise tam aksine sağlam bir itikada sahip olduğunu söyleyerek onu savunmaktadır. Bu ayrıntı ilgili dönemde felsefeyle uğraşanlara çok iyi gözle bakılmadığına işaret etmektedir. Bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 44.

⁶⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 39.

Mehmed Tâhir onun Sultan Selim'e hocalık yaptığını ve kabrinin de Şeyhülislâm İbn Kemal'in (ö. 940/1534) kabrinin yakınında olduğunu söyler.⁶⁸

Bu zât daha önce bahsi geçen *Makâmât* ve *Mütenebbî Divanı* gibi eserleri Çelebizâde Hüseyin Efendi'den okumuştur.⁶⁹ Arap diline olan ilgisiyle temayüz ettiği anlaşılan Damatzâde'nin, Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından kaleme alınan ve ayet, hadis, şiir, atasözleri ve özlü sözlerden yapılan iktibaslar üzerinden iyi bir insan olmanın anlatıldığı edebi bir ahlak kitabı niteliği taşıyan⁷⁰ *el-Kelimü'n-Nevâbiğ* isimli meşhur esere yazdığı *el-Hikemü'r-revâbiğ* adlı bir şerhi bulunmaktadır ve bu eser bir yüksek lisans teziyle tahkik edilmiştir.⁷¹ Eserin yazma nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 818 numarada bulunmakta olup bu nüshanın kapağına düşülmüş olan 'bi hattı'ş-şârih el-Çorûmi' şeklindeki kayıttan bunun müellif nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

Âkifzâde'nin ifadesine göre bu zâtın, vücut azalarına yapılan teşbihleri hâvî Arapça beyitleri içeren bir eseri ve İstanbul halkını zemmettiği bir kasidesi bulunmaktadır.⁷² Bursalı da onun *Kitâbu'l-edeb* isimli manzum ve mensur bir eserinden bahsetmektedir.⁷³ Yapılan araştırma neticesinde Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2954/3 numara, 76-78. varaklar arasında bulunan bir kasidenin bu şahsa nispet edildiği görülmüş ve bu eserin bulunduğu mecmua temin edilerek incelenmiştir. Ancak, iç kapakta *Mecmûatü'r-resâil* kaydı bulunan bu mecmuada ne bir kasideye ne de Damatzâde'ye ait bir esere rastlanılmıştır. Bu mecmuada yirminci varakta başlayan '*Risâletün fi'l-fusahâ*' isimli eserin de ilk varağı eksik olduğu için kime ait olduğu tespit edilememiştir.⁷⁴

Âkifzâde, Damatzâde'nin nazmettiği Arapça ve Türkçe şiirler olduğunu söylemiş ve bunlardan birine eserinde yer vermiştir. Mezkûr şiirin metni şöyledir:

لما إِنَّنَّا قَدَّه السَّامِي يَعَانِقُنِي
أَحْنَى عَلَى مُقَلَّتِي عَطْفَاهِ وَاقْتَسَمَا
وَجَاءَ يَحْمِي فَوَادِي عَنْهُمَا جَلْدِي
فَسَلَّ سَيْفِيهَا اللَّحْظَانِ وَاقْتَحَمَا⁷⁵

⁶⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 311. Hakkında ayrıca bkz. Ferahiye Sakarya, "el-Kelimü'n-Nevâbiğ ve Çorumlu Damadzâde Ebû Bekir b. Ömer'in el-Hikemü'r-ravâbiğ fi şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ Adlı Şerhi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10 (2018), 431-454.

⁶⁹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 39.

⁷⁰ Sakarya, "el-Kelimü'n-Nevâbiğ ve Çorumlu Damadzâde Ebû Bekir b. Ömer'in el-Hikemü'r-ravâbiğ fi şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ Adlı Şerhi", 438.

⁷¹ Eser, 2016 senesinde Marmara Üniversitesi'nde Ferahiye Sakarya tarafından *Damadzâde Ebû Bekir b. Ömer'in el-Hikemü'r-Ravabiğ fi şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ Adlı Eserinin Tahkiki* isimli çalışmayla tahkik edilmiştir.

⁷² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 40.

⁷³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 311.

⁷⁴ Bkz. *Mecmûatü'r-resâil*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2954.

⁷⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 40.

“O heybetli sevgili sarılmak için bana geldi de
Aşkını iki gözüme taksim ederek zerk etti
Tenim onlardan kalbimi korumak için yetişince
O bakışlar, kılıçlarını çekerek bağrıma sapladılar.”⁷⁶

Damatzâde'nin bu iki beyitteki mahareti bizde onun ciddi anlamda bu konuda bilgili ve yetkin olduğu izlenimini uyandırmıştır.

2.6. Halil b. el-Hâc İbrahim b. Osmân el-Amâsî

Evliya Efendi olarak bilinen bu şahıs (ö. 1205/1790-91) bir müddet Amasya'da müftülük yapmış ve yetmiş yaşlarında vefat etmiştir.⁷⁷

Âkifzâde, tarih alanında ihtisas sahibi olan bu zâtın şiire karşı da ilgisi olduğunu ve Visâlî ve Keşfî mahlaslarıyla şiirler yazdığını ancak bu şiirlerin müsvedde olarak kaldığını söyler.⁷⁸

Şiire olan ilgisi onu Arap Edebiyatı'na yönlendirmiş olmalıdır ki Âkifzâde bu hocasından, kabilelerinden ayrılarak kendi başlarına çölde zor şartlarda yaşamaları ve zaman zaman da geçimlerini sağlamak için eşkıyalık yapmaları sebebiyle Saâlikü'l-Arab şeklinde tabir edilen Cahiliyye şairlerinden birisi olan Şenferâ'nın (ö. m. 525-550 arası) *Lâmiyyetü'l-Arab*⁷⁹ isimli kasidesini okumuştur.⁸⁰

Bu zât, Âkifzâde'ye, Kâ'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 24/645 ?) -Hz. Peygamber'den af dilemek üzere söylediği, kasidenin başlangıcında kendisinden bahsedilen ve hayalî bir kahraman olduğu düşünülen Süâd'a nispetle *Bânet Suad* ismiyle bilinen- meşhur *Kaside-i Bürde*'sini de okutmuştur.⁸¹

2.7. Sadullah Efendi b. Halil b. Abdullatif Efendi

Amasya Sultan Bayazid Camii İmamı olan bu zât Âkifzâde'nin akranı ve arkadaşıdır. Sadullah Efendi de ömrünü tedrisle geçiren hocalardan olup talebelerine

⁷⁶ Tercüme tarafımızca yapılmıştır.

⁷⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 41.

⁷⁸ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 41.

⁷⁹ Kahramanlık ve mertlik gibi duyguları ifade eden ve altmış sekiz beyitten müteşekkil bir kaside olan bu eser, filolojik değeri yanında Câhiliye devri bedevî yaşayışını, bedevîlerin düşünce hayatını, ahlâk prensiplerini, davranışlarını ve Saâlikü'l-Arab'ın hayat tarzını anlatması yönüyle dikkat çekmiştir. Bkz. Davut Orhan, “Şenferâ'nın Hayatı ve Lâmiyyetü'l-Arab Adlı Kasidesi”, *Dergîabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 4/8 (2016), 110.

⁸⁰ Kaside, bir bedevi savaşçının arkadaşlarını saldırı için ya da daha güzel bir hayata kavuşmak için harekete geçirmeye çalıştığı aşağıdaki beyitlerle başlamaktadır:

أقيموا بني أمي صدور مطيكم فأني إلى قوم سواكم لأميل
وقد جئت الحاجات والليل مقمرٌ وشدت لطيات المطايا وأرحل

Bu beyitler ve şerhi için bkz. Seyyid İbrahim er-Radavî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Arab*, nşr. Muhammed Hasan Hitu, Dimaşk: Dâru'l-Fârâbî, 1430/2009, s. 68-69.

⁸¹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 41. Kaside hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Demiryak Kenan, “Kasîdetü'l-Bürde”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 566-568.

Arapça'dan sarf, nahiv ve meânî gibi ilimlere ait temel eserleri (mukaddimât) okutmuştur.⁸²

Bu şahsın özelliği şakacı nüktedan bir yapıya sahip olması ve gerek avamla gerekse havas ile olan sohbetlerinde cinas ve tevriye gibi bedi' ilminin sanatlarını kullanıyor olmasıdır.⁸³ Âkifzâde ondan kitap okumasa da, sorular sorarak çok şeyler öğrenmiş ve bu yüzden onun adını hocaları arasında zikretmeyi uygun görmüştür.⁸⁴

Âkifzâde'nin buraya kadar anlattığı zevat, ilimde hocalarım dediği kişilerdi. Bundan sonrası hakkında ise o 'mülâkî olmakla teberrük ettiğim tarikat meşâyihî' ifadesini kullanmaktadır.⁸⁵ Bu anlamda bundan sonra bahsedilecek olan şahıslardan da Âkifzâde'nin ilmî anlamda istifade ettiği, ancak bu şahısların öncekilere nispetle daha ziyade şeyhlikleriyle ön planda oldukları anlaşılmaktadır. Bu bölümde Arap dili anlamında dikkat çeken tek şahıs Âkifzâde'nin dedesi olan Âkif Mustafa Efendi'dir.

2.8. Âkif Mustafa Efendi

Kahire'de eğitim aldıktan sonra Amasya'ya gelip burada müderrislik, müftülük yapan Âkif Mustafa Efendi tefsir, hadis gibi ilimlere ek olarak lügat ve edebiyat gibi Arabiyyât ilimlerinde kendisine müracaat edilen bir şahsiyettir.⁸⁶ Âkifzâde onun Arapça-Farsça ve Türkçe şiirleri bulunduğuna ve bunların belâgat kaidelerine uygun olarak yazıldığına vurgu yapmaktadır. Âkif Mustafa Efendi 21 Recep 1173 (9 Mart 1760) tarihinde vefat etmiş ve Amasya suru dışında, musalla yolunun kible cihetindeki ilk mezarlığa defnedilmiştir.⁸⁷

Âkifzâde, dedesinin *Mîmiyye* ve *'Ayniyye* isimli iki kasidesi ve *Mukassimü'l-fünûn* adlı bir eserinin olduğundan bahsetmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir ise Âkif Mustafa Efendi'nin *Makâsîd* adlı esere ta'likâtı, mürettep divanı ve otuz iki makâmeden oluşan *Bedia* ' isminde bir eseri olduğundan bahseder.⁸⁸

Yapılan araştırma neticesinde Âkif Mustafa Efendi'ye ait tek bir esere ulaşılabılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 000421 numarada 49-78 numaraları varaklar arasında bulunan eser⁸⁹ uzun bir mukaddimeden sonra sırasıyla Ayasofya Makâmesi,⁹⁰ Mısır Makâmesi,⁹¹ Trablus Makâmesi⁹² ve Kostantiniyye

82 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 46.

83 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 47.

84 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 48.

85 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 49.

86 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 54.

87 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 58.

88 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 264. Sadi Bayram, Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu'nda sunduğu bildiriye 12. dipnotta, İstanbul Kültür Üniversitesi'nde Serkan Demir'in bu eser üzerine yüksek lisans tezi hazırlamakta olduğu bilgisine yer vermiştir.

89 Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, nr. 000421, 49b-78b. Sadi Bayram da sempozyum bildirisinin 530-533. sayfalarında bu nüshanın bazı varaklarına yer vermiştir. Bkz. Bayram, "*İdî-Zâde Abdurrahim el-Amasî Sülâlesi ve Eserleri*", s. 530, 533.

90 Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, 52 b.

91 Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, 59 a.

92 Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, 63 a.

Makâmesi⁹³ olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Müellifin muhtemelen kendisine ait olan birçok beyitle süslediği bu makâmeler Sehl b. Yesâr isimli râvinin dilinden aktarılmaktadır. Dili son derece ağdalı olan bu eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası olan mezkûr nüsha müellifin kendi hattıyla yazılmıştır.⁹⁴

Âkifzâde'nin bu bölümde bahsettiği şahıslar arasında Arap dili ile ilgili çalışması olan başka şeyh yoktur.

3. Diğer Ulemâ-i Kirâm

Âkifzâde, şeyhler bölümünü bitirdikten sonra: "Diğer ulemâ-i kirâmı zikretmeye başlayalım."⁹⁵ deyip yeni bir bölüm açmaktadır. Kanaatimiz odur ki bundan sonra bahsedeceği şahıslar çok yakından tanımadığı ancak babasından, dedesinden, hocalarından ya da görüştüğü ulema gibi diğer kanallardan haklarında bilgi aldığı şahıslardır. Ancak bunların içinde yakından tanınmasına rağmen tahminimizce daha önce aklına gelmediği için bu bölüme koyduğu şahıslar da bulunmaktadır. Şuna da değinmek gerekir ki Âkifzâde eserinde bu başlıktan sonra 'bize muasır olanlar, Amasya'da yaşayanlar, İstanbul'da kadılık yapanlar, şairler, meczuplar' vs. şeklinde birçok başlık açmaktadır. Ancak biz bu başlıklara yer vermeden takip eden bölümü bir bütün olarak kabul ederek değerlendirmeyi uygun gördük.

Bu bölümde dikkat çeken ilk âlim Hâdîmî Abdullah Efendi'dir.

3.1. Hacı Abdullah Efendi b. Muhammed Mustafa el-Hâdimî

Meşhur Hâdim Müftüsü Ebû Said Muhammed b. Mustafa'nın (1176/1762) oğlu olup babasından sonra Hâdim müftülüğü yapmıştır.⁹⁶

Âkifzâde, 1192/1778 senesinde vefat eden bu şahsın otuz altı şerhi bulunduğunu söylemiştir. Bu şerhlerden Arap diliyle ilgili olanı *Hemziyye Kasidesi'*ne yazdığı şerhtir.⁹⁷ Bursalı Mehmed Tâhir ise ona nispet ettiği altı eserin ismini vermekte ve Arap dili ile ilgili olarak Âkifzâde'nin zikretmediği *Şerhu dibaceti'n-Netâyic* adlı eseri eklemektedir.⁹⁸

⁹³ Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, 71 a.

⁹⁴ Mustafa Âkif İdizâde, *Makâmât*, 78 b. Eser üzerine bir tahlil çalışması yapma hazırlığı içerisinde olduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

⁹⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 61.

⁹⁶ Hâdim Müftüsü Ebû Said Muhammed Efendi hakkında bkz. Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 60; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 342-344.

⁹⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 61.

⁹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 344.

Özellikle babası hakkında çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte,⁹⁹ Hacı Abdullah Efendi hakkında da az da olsa akademik çalışma yapılmıştır.¹⁰⁰ Örneğin yukarıda adı geçen ve İmam Birgivi'ye (ö. 981/1573)ait İzhârul-esrâr isimli meşhur esere Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın (1085/1674'den sonra) yazdığı şerhin mukaddime kısmının şerhi olan¹⁰¹ eser hakkında bir makale mevcuttur. Makaleye göre bu eser bir nahiv mukaddimesi şerhi olmasına rağmen belâgat, kelim, fıkıh usulü, mantık gibi birçok ilim dalına ait açıklama ve tartışmaları hâvîdir. Eser, *Mecmûatu'r-resâil* adlı farklı müelliflerin risalelerini ihtiva eden bir mecmua içinde 1302 senesinde Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.¹⁰²

Diğer yandan Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 1134/9 numara ve 90-139. varaklar arasında bulunan bir *Kaside-i Bürde* şerhinin ilk varacağına düşülen notta eserin Hâdimî Hacı Baba'ya ait olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³ Ancak eserde hamdele ve salveleden sonra doğrudan bu kasidenin telif sebebine ve daha sonra da şerhe geçildiği için şerhin müellifi hakkında kesin konuşmak mümkün olmadığı gibi hatimede sadece Ali b. Ali b. Mustafa b. Muhammed adlı şahsın eseri Hâdim'de tamamladığı kaydı mevcuttur.¹⁰⁴ Bu eserin, Âkifzâde'nin kendisinden Hâdimli Hacı Muhammed Efendi'nin oğlu Hacı Said Efendi şeklinde bahsettiği ve "*Kaside-i Bürde'ye şerhi vardır.*"¹⁰⁵ dediği zâta ait olması da muhtemeldir.

Kanaatimizce, Hâdimî ailesine mensup âlimlerin eserlerinin nispetlerini tam olarak tespit etme noktasında hususi ve çok daha geniş bir çalışmanın yapılması yerinde olacaktır.

3.2. Şeyh Muhammed Murtazâ el-Mısrî

Bu zât, Fîrûzâbâdî'nin Arapça lügatı *el-Kâmûsü'l-muhtâf*'in şerhi, tashihi, tenkidi ve tamamlayıcısı tarzında yazılan *Tâcu'l-ʿarûs* isimli eserin yazarı meşhur âlim ez-Zebîdî'dir (ö. 1205/1791).¹⁰⁶

⁹⁹ Örnek olarak bkz. Veli Ertan, "Vefatını 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hz., Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 3/33, (1973), 39-44; Orhan Çeker, "Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmîu'l- Hakâik Adlı Eseri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1998), 43-52; Mustafa Yayla, "Hâdimî Ebû Saîd", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 24-26.

¹⁰⁰ Bkz. Mustafa İsmail Dönmez, "Abdullah el-Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) Serhu Dîbâceti'n-Netâic Adlı Eserinin Degerlendirilmesi", *İLTED*, 2/44, (2015) 177-192; Ferhat Koca, "Hâdimî, Abdullah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 24.

¹⁰¹ Bkz. Dönmez, "Abdullah el-Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) Serhu Dîbâceti'n-Netâic Adlı Eserinin Degerlendirilmesi", 178, 179.

¹⁰² Dönmez, "Abdullah el-Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) Serhu Dîbâceti'n-Netâic Adlı Eserinin Degerlendirilmesi", 179, 180.

¹⁰³ Bkz. Hacı Baba el-Hâdimî, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 1134/9, vr. 90 b-139 b.

¹⁰⁴ Hacı Baba el-Hâdimî, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, vr. 139 b.

¹⁰⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 64.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 168-171.

Âkifzâde onun hakkında fazlaca bilgi vermeye gerek olmadığını, zira onun ününün zaten dört bir yana yayılmış olduğunu söyler ve *Tâcu'l-ârûs* adlı eserine vurgu yapar.¹⁰⁷ Burada dikkat çeken nokta, Âkifzâde'nin Zebîdî nisbesini hiç kullanmayıp ondan -ömrünün uzun bir dönemini Mısır'da geçirmesine istinaden-Mısri şeklinde bahsetmesidir. *el-Mecmû'*un, Zebîdî'nin vefatından kısa bir süre sonra 1806 senesinde derlendiği düşünülürse, bu meşhur âlimin Âkifzâde'nin bulunduğu muhitlerde tanındığı, ancak hakkında çok fazla detaylı bilgiye henüz sahip olunmadığı değerlendirilebilir. Zira birçok eseri bulunan Zebîdî'nin sadece iki eseri Âkifzâde tarafından ismen zikredilmiş ve eserlerinin çokluğuna dikkat çekilmiştir. Diğer yandan bu durumun, Âkifzâde'nin de beyan ettiği üzere onun şerhe ihtiyaç duyurmayacak derecede şöhretli bir âlim olduğuna ve Osmanlı coğrafyasında kısa zamanda tanındığına hamledilmesi de mümkündür. Mamafih Âkifzâde, edebiyat ve lügat alanlarında bilgili olduğunu söylediği Bahrî Yusuf Efendi'den bahsederken onun ez-Zebîdî el-Mısri'den ders okuduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Bu da ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Bahsi geçen Bahrî Yusuf Efendi de Arapça şiirler yazan bir zât olup belâgattan *el-Mutavvel*'i Müftüzâde namıyla bilinen âlimden okumuştur.¹⁰⁹

3.3. Hızır Efendi b. Muhammed el-Amâsî

Bu dönemin önemli âlimlerinden biri olan Hızır Efendi 1607 tarihinde Amasya'da doğmuş ve henüz on altı yaşındayken müderris tayin edilmiştir.¹¹⁰ Ömrünün çoğunu müftülük vazifesinde ve ilimle iştigal ederek geçiren bu zât yazmaya başladığı tefsirini yaşadığı dönemde çıkan fitneler sebebiyle tamamlayamamıştır.¹¹¹

Âkifzâde, Hızır Efendi'nin Arap diline hizmeti noktasında, kaleme aldığı *Telhîs* şerhi olan *Ünbûbu'l-belâga* isimli eserden bahseder.¹¹² Ancak müellifin bu esere *el-İfâza fî şerh-i Unbûbi'l-belâga fî yebû'î'l-fesâha* adını verdiği bir şerh yazdığı hususunda bilgi vermez.¹¹³ Bu eser üzerine yapılan bir çalışmada, eserin gayet veciz bir şekilde ve ezberlenmesi amacıyla yazıldığına vurgu yapılmıştır.¹¹⁴ *el-İfâda* ise bu eserdeki kapalı istihlamları açıklamak ve örnekleri çoğaltmak üzere müellifin kaleme aldığı şerhtir.¹¹⁵

¹⁰⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 92.

¹⁰⁸ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 98.

¹⁰⁹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 98.

¹¹⁰ Bkz. Mustafa Kırkız, "Hızır b. Muhammed El-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâga fî Yenbû'î'l-Fesâha Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı I*, Amasya, 2017, 696-700.

¹¹¹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 102.

¹¹² Âkifzâde, *el-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 102.

¹¹³ Bkz. Kırkız, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâga fî Yenbû'î'l-Fesâha Adlı Eseri", s. 696.

¹¹⁴ Kırkız, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâga fî Yenbû'î'l-Fesâha Adlı Eseri", s. 697.

¹¹⁵ Kırkız, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâga fî Yenbû'î'l-Fesâha Adlı Eseri", s. 697. Kırkız, bu şerhin Hüseyin Günday tarafından 1995 senesinde yüksek lisans tezi olarak çalışıldığı bilgisini aktarmıştır.

3.4. Zeynîzâde Muhammed Efendi el-Güzelhisârî

Âkifzâde'nin: "Nahiv ilminde mahirdi." diyerek methettiği bu âlim meşhur Osmanlı Arap Dilcisi Zeynîzâde Hüseyin Efendi olmalıdır. Zira bu zâta nispet ettiği *Avâmil*, *İzhâr* ve *Kâfiye* muribleri Zeynîzâde'ye ait olan eserlerdir.¹¹⁶ Âkifzâde onun 1160 senesi civarında vefat ettiğini söylemektedir.¹¹⁷

Diğer yandan Zeynîzâde'nin Âkifzâde'nin zikretmediği sarf ilmine dair bir risalesi bulunmaktadır.¹¹⁸

3.5. Kazâbâdî Ebû Nâfi' Ahmed b. Muhammed b. İshak

Bu zat, Âkifzâde'nin lakabını kendisinden aldığı dedesi Âkif Efendi'nin hocası olan meşhur bir âlimdir.¹¹⁹ Tokat'a bağlı Kazâbâd'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da müderrislik ve Mekke dâhil olmak üzere muhtelif yerlerde kadılık görevi icra etmiştir.¹²⁰

Âkifzâde onun edebiyat ve diğer alanlarda risaleleri olduğunu söylemekte ancak isim vermemektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla onun Arap dili üzerine tek eseri Ebu'l-Kâsım es-Semerkindî'nin *el-İstiâre*'sine yazdığı *Mûlahhasu netâ'ici'l-enzâr ve muhassalu ebkâri'l-efkâr (Şerhu Ferâ'idi'l-Fevâ'id)* isimli şerhtir ve bu şerh bir yüksek lisans teziyle tahkik edilmiştir.¹²¹

3.6. Seyyid Ahmed Âsım Efendi el-Ayıntâbî

Âkifzâde'nin: "Şiir, lügat, arûz ve sözü kalıba dökme konusunda bilgi sahibi olanlardandır." ¹²² şeklinde tanımladığı bu zât Kâmûs Mütercimi meşhur Âsım Efendi'dir. 1755 senesinde dünyaya gelen Âsım Efendi sıkıntılarla geçen bir yaşamın ardından 27 Kasım 1819 tarihinde İstanbul'da vebaya yakalanarak vefat etmiştir.¹²³

Âkifzâde muhtemelen Âsım Efendi'nin Kamus tercemesi olan *el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît'i* görmemiş ve bu yüzden ondan meşhur olduğu üzere "Mütercim Âsım Efendi" olarak bahsetmemiştir. Zira *el-Mecmû'* 1806 tarihinde

¹¹⁶ Bu eserler hakkında bkz. Ahmet Turan Arslan, "Zeynîzâde Hüseyin Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 371-372.

¹¹⁷ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 106.

¹¹⁸ Müellif, bu küçük risalenin mukaddimesinde tasrif ilminin bablarının kırk, İmam Birgivi'ye göre ise kırk bir olduğundan, ancak Binâ müellifinin çok kullanılmayan babları çıkararak sadece otuz beş baba yer verdiğinden bahseder. Daha sonra, mezkur babların muhtelif çekimlerinin öğrencilerin çoğuna, hatta bazı müderrislere dahi zor geldiğini ve bu yüzden de öğrenciye yardım olsun diye ve affına vesile olur ümidiyle bu eseri kaleme aldığını söyler. Bkz. Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed el-Bursevî, *Risâle fi't-tasrif*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 6644/2, vr. 24 a- 38 b.

¹¹⁹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 122-123.

¹²⁰ Mustafa Öz, "Kazâbâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 120-121.

¹²¹ Bkz. Uğur Bekir Dilek, "*Ebû'n-Nâfi el-Kazabâdî ve Şerhu Ferâ'idi'l-Fevâ'id'in Tahkik ve İncelemesi*", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

¹²² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 146.

¹²³ Hayatı hakkında bkz. Mustafa S. Kaçalın, "Mütercim Âsım Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 200-202.

kaleme alınmıştır. Âsım Efendi'nin tercümesi ise 1814 senesi itibariyle basım aşamasına gelmiştir.¹²⁴

Âkifzâde, Âsım Efendi'nin, Muğlalı Şâhidî'nin (ö. 1550) vezinler ve bahirler hakkında kaleme aldığı manzum esere¹²⁵ benzer Arap diliyle ilgili Türkçe manzum bir eser yazdığını ifade eder.¹²⁶ Kanaatimizce bu, *Tuhfe-i Âsım* olarak bilinen manzum sözlük olmalıdır.¹²⁷

3.7. Amasyalı Hacı Ahmedzâde Mustafa Efendi

Âkifzâde'nin ahabab ve arkadaşlarından olan Hacı Ahmedzâde o dönemde Amasya'da Hilfet Gazi Medresesi'nde müderris asistanlığı yapmış zeki ve çalışkan bir şahıstır. Âkifzâde onun, sözlük okumayı çok sevdiğini ve icazet aldığı hocası olan Şeyhzâde Abdullah Efendi'den icazet sonrasında Cevherî'nin *es-Sıhah* adlı sözlüğünü okuduğunu beyan eder.¹²⁸

Buradan hareketle, her ne kadar münferit bir örnek olsa da o dönemde Arapça sözlük okuma kültürünün varlığından ve bu okumanın formel eğitim bittikten sonra hoca ve talebenin beraber yaptıkları bir eğitim faaliyeti olduğundan bahsedilebilir.¹²⁹

3.8. Amasyalı Eskici Hasan Efendi

Çelebizâde Hüseyin Efendi'nin öğrencisi olan bu zât, eğitimini tamamladıktan sonra uzleti tercih ederek eski ayakkabıları tamir etmek suretiyle geçimini sağlama yoluna gitmiştir. Ancak tedristen kopmamış, dükkânında 'mukaddimât' tabir edilen risaleleri ve daha önce bahsi geçen *Makamât-ı Harîrî* gibi eserleri okutmaya devam etmiştir.

Ömrünün sonuna doğru gözlerinden rahatsızlanan Hasan Efendi, Âkifzâde'nin ifadesine göre 1120/1708-1709 senesinde vefat etmiştir.¹³⁰ Ancak biz eserin genelinde Çelebizâde'nin öğrencisi olan şahıslara baktığımızda tarihin yazımında bir istinsah hatası olabileceği kanaatine ulaşıyoruz ve bu tarihin 1220/1805-1806 şeklinde olabileceğini düşündüğümüzü ifade etmek istiyoruz. Mesela bu öğrencilerden biri daha önce bahsedilen Damatzâde'dir ve vefatı 1203/1788-89'dur.

Bir ayakkabı tamirhanesinde yapılan bu dersler o dönemde eğitimin medrese ortamına hapsedilmeyip hasbî faaliyetler şeklinde de devam ettiğinin işaretleridir.

¹²⁴ Bkz. Kaçalın, "Mütercim Asım Efendi", 200.

¹²⁵ Bu eser hakkında bkz. Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, 2/4 (2007), 516-548.

¹²⁶ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 146.

¹²⁷ Eser, 11 Ağustos 1838 tarihinde Mısır-Bulak Matbaası'nda basılmıştır.

¹²⁸ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 166.

¹²⁹ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 166.

¹³⁰ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 176.

3.9. Abdullah b. Muhammed Ziyâüddin Ahıskalı

Uygur Türklerinden olan bu zât, 1146/1733-34 senesinde Urpala Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Sonra babasıyla Şam'a giderek Sâlihiyye'de bir müddet kaldıktan sonra vatanına geri dönerek burada babasından Kur'ân eğitimi almıştır. Babası vefat ettikten sonra 1164/1750-51'te Kars'a gidip burada Berküşâdî'den(ö. ?) Arapça ve diğer İslâmî ilimleri okumuş ve icâzet almıştır. Akabinde Erzurum'a, daha sonra da Diyarbakır'a gelerek Küçük Ahmedzâde olarak bilinen hocadan şerh ve hâşiyeleriyle beraber *Muhtasar-ı İbn Hâcib*¹³¹ adlı eseri okumuş, sonra Buzcuzâde'den içerisinde arûz ilminin de bulunduğu dersleri okuyarak icazet almıştır.¹³² Hayatının geri kalan kısmında Halep, Mısır, İstanbul, Edirne, Saraybosna, Mekke ve Medine gibi şehirleri dolaştıktan sonra en nihayetinde İstanbul'a gelip Ayasofya'da ders okutmaya başlayan Ahıskalı yetmiş yaşını geçmişken 1218/1803 senesinde vefat etmiştir.¹³³

Âkifzâde onun birçok eserinden bahsetmekte ve bunların içerisinde Arapça ilimlerine dair *Câmi'u'l-Kavâ'id* adlı bir eserinden söz etmektedir.¹³⁴ Ancak biz, bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadığımızı ifade etmek istiyoruz.

Aynı şekilde Âkifzâde, Debbâğî Ahmed Efendi'ye ait de bir vaz' risalesi,¹³⁵ İlmî Ali Efendi'ye ait edebiyat ve arûzla ilgili eserler,¹³⁶ Manisa Müftüsü Nâimî Kara Ali Torunzâde'ye ait bir *Avâmil* şerhi,¹³⁷ Antepli Muhakkik Abdullah Efendi'ye ait bir vaz' risalesi ve şerhi,¹³⁸ ve Maraşlı Sümbülzâde Muhammed Efendi'ye ait İsamüddin hâşiyesi ve *Câmî* şerhi¹³⁹ olduğundan bahseder ancak bu eserler de nüshasına ulaşamadığımızı telifâtandır.

Buraya kadar olan kısımda tespit edebildiğimiz kadarıyla Âkifzâde'nin, hakkında bilgi verdiği kişilerden Arap diliyle ilişkisini gördüğümüz zâtlara yer verilmiş, mümkün merteye okudukları, okuttukları ve yazdıkları eserler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Şimdi ise Âkifzâde'nin bir Arap dircisi olan Fîrûzâbâdî'ye yönelttiği eleştiriye değinilecektir.

4. Âkifzâde'nin Fîrûzâbâdî'ye Eleştirisi

Âkifzâde, İstanbullu Süleyman Neşet Efendi'den bahsederken, onun Mevlevî olduğu iddiasından bahisle sözü bir tarikata mensup olma meselesine getirerek İslam ulemasına tabi olmanın gereğinden bahseder. İnsanların, bazı hükümdar ve hatta âlimlerin tam anlamıyla inceleyemeden ya da künhüne vâkıf olmadan bazı şeyhlere tabi olduklarına ancak aslında itikadî olarak onlar gibi düşünmediklerine vurgu yapar. Burada onun daha çok dikkat çektiği ve eleştirdiği düşünce Vahdet-i vucût'tur.

131 Bu eser, İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair eseri olmalıdır.
 132 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 178.
 133 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 177-178.
 134 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 180.
 135 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 214.
 136 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 265.
 137 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 269.
 138 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 258.
 139 Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 214.

Ve bu anlamda Âkifzâde *Kâmûs* sahibi Arap diltisi Fîrûzâbâdî'yi (ö. 817/1415) yukarıda eleştirdiği zümreye yani tam olarak bilmediği görüşlerin peşine düşen ulemâ zümresine dâhil olduğu için yermektedir.¹⁴⁰ Nitekim Fîrûzâbâdî'nin tasavvufî konularda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi savunmak üzere iki risâle ile bir fetva kaleme aldığı bilinmektedir.¹⁴¹ Âkifzâde Fîrûzâbâdî gibi zevatın bu tavırlarını bilgi eksikliği, cehaletin galebe çalması ya da taklit saltanatının bir neticesi olarak görmektedir.¹⁴²

Son olarak da Âkifzâde'den Arapça okuyan öğrencilere değinilerek çalışmanın sonuç bölümüne geçilecektir.

5. Âkifzâde'den Arap Diline Dair Eser Okuyan Öğrenciler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisinden Arap diline dair eser okuduğundan bahsettiği öğrencilerinden biri Kıımlı Muhammed Efendi'dir ve Âkifzâde ona *er-Risaletü'l-vaz'iyye*'yi okutmuştur.¹⁴³ Bu zat daha sonra Tefvik Efendi'nin dâru'l-hadisinde hocalık yapmış zeki bir insandır.¹⁴⁴

Bir diğer öğrencisi ise İzzet Efendizâde olarak bilinen Muhammed Emin Efendi'dir ve ondan *Banet Suâd* kasidesini okumuştur. Nitekim bu şahıs şiir ezberlemeyi seven ve güzel yazı yazan biridir.¹⁴⁵

Sonuç

Âkifzâde el-Amâsî 18. Yüzyılın sonları ve 19. Yüzyılın başlarında yaşamış, daha önce de anlatıldığı üzere hayatını Amasya, İstanbul, Mekke ve Medine gibi önemli muhitlerde ve önemli vazifelerde geçirmiş hatta vezir Tayyar Paşa'yla aralarında geçen olay sonucunda sürgün edilip Canik'teki bir kalede hapsedilmiştir. Dolayısıyla gerek dede ve babasının ulemadan oluşu ve gerekse kendisinin müftü, kadı ve müfettiş olup farklı muhitlerde bulunmuş olması onun çok kişiyi görüp çok farklı bilgiler elde etmesine vesile olmuştur. Bu anlamda onun, dönemiyle ilgili nadir bilgiler verdiği hususunda şüphe yoktur ki bunu bizzat müşahade etmiş bulunmaktayız. Her ne kadar biz bu eseri Arap diline hizmeti yönüyle incelemişsek de diğer alanlarda araştırma yapanlar için de faydalı bir eser olduğu âşikârdır.

Eserin sistematik bir dille yazılmadığını, buna rağmen dönemdeki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında güzel suretler verdiğini ve dönemi bu anlamda fotoğrafladığını söyleyebiliriz. Diğer yandan Âkifzâde her ne kadar farklı coğrafyalarda yaşamış âlimlere değinse de kanaatimizce eserde verdiği en değerli bilgiler bizzat gördüğü ve özellikle Amasya'da yaşayan âlimler hakkındadır.

¹⁴⁰ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 288.

¹⁴¹ Bkz. Hulusi, Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 142-145.

¹⁴² Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 289.

¹⁴³ Burada kastedilen risale Adududdin el-İcî'nin kaleme aldığı meşhur vaz' risalesi olabilir.

¹⁴⁴ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 142.

¹⁴⁵ Âkifzâde, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, s. 204.

Böyle bir birikim ve hayat tecrübesiyle yazılan *el-Mecmu'* adlı bu eseri inceledikten sonra ulaştığımız sonuçları ve tespitleri şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Amasya o dönemde, her ne kadar Âkifzâde'nin mukaddimât tabir ettiği birinci derecedeki eserler burada okunuyor olsa da biyografilerden anlaşıldığı kadarıyla daha ziyade öğrencilerin memleketlerinde bu eserleri okuduktan sonra kendilerini daha üst seviyelerde geliştirmek amacıyla geldikleri bir ilim merkezi konumundadır. Nitekim o dönemin Amasya'sında formel eğitimin yanında ulemanın mescitler, evler ve hatta ayakkabı dükkanları gibi samimi ortamlarda kitap okuma ve okutma faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir.

Amasya'daki bu ilim halkalarında; *Kaside-i Bürde*, *Mütenebbî Divanı*, Hariri'nin *Makâmât'ı*, Şenferâ'nın *Lâmiyye'si* ve Zemahşeri'nin *el-Kelimü'n-Nevâbiğ'i* gibi Arap Edebiyatı'nın önde gelen klasiklerinin mütalaa edildiği ve diğer yandan arûz ilminin *Hazreciyye* ve *Endelüsiyye* gibi eserler üzerinden okunduğu ve bu ilme dair *Zehratü'l-ârûz* gibi eserlerin telif edildiği müşahede edilmektedir. Aynı şekilde Vaz' ilmi de yine bu dönemde üzerinde itina ile durulan ilimlerdenidir.

O dönemde *Sıhah-ı Cevherî* gibi bir Arapça sözlüğün tamamıyla okunması şeklinde bir faaliyetin varlığı ve bunun icazet aldıktan sonra, fakat yine hoca eşliğinde gerçekleştirilmesi de ilginizi çeken ayrıntılardandır.

Dikkati çeken hususlardan bir diğeri de Âkifzâde tarafından bazı tabirlerin yaygın olarak kullanılıyor olması, mesela Arapça'ya giriş mahiyetinde okutulan eserlerden 'mukaddimât' şeklinde bahsedilmesi, bunun yanında İbn Hişam gibi şöhret bulmuş ve kendisinden çokça bahsedilen bir dilcinin adının kısaca 'Hişâm' şeklinde ifade edilmiş olmasıdır.

Âkifzâde bu eserinde, her fırsatta sözü Vahdet-i vücud felsefesine getirmekte ve buna muhalif olduğunu beyan etmektedir. Onun bu düşüncüyü müdafaa eden şahıslara yönelttiği eleştirilerden nasibini alanlardan birisi de meşhur lugatçı ve dilci olan Fîrûzâbâdî'dir ve çalışmamızın son kısımlarında ifade edildiği üzere Âkifzâde bu düşüncede olanları, özellikle de âlimleri sert bir dille eleştirmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman Efendi, Âkifzâde el-Âmâsî, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, nr. 27011.
- Amasyalı Âkif-Zâde Abdurrahim, *Kitâbu'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu'*, çev. Hikmet Özdemir, İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998.
- Arslan, Ahmet Turan, "Zeynîzâde Hüseyin Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 371-372.
- Ayyıldız, Erol, "Makâme", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 417-419.
- Bakırcı, Selami- Çöğenli, M. Sadi, "el-Endelusi ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-Endelusi)", *Ekev Akademi Dergisi*, 25 (2005), 265-284.
- Bayram, Sadi, "'İdî-Zâde Abdurrahim el-Amâsî Sülâlesi Ve Eserleri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı I, Amasya, 2017, 524-533.

- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, hzr. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yay., 1975.
- Bursevî, Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed, *Risâle fi't-tasrîf*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 6644/2, vr. 24 a- 38 b.
- Çeker, Orhan, "Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmiu'l- Hakâik Adlı Eseri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1998), 43-52.
- Çifçi, Fazıl, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, Genişletilmiş Beşinci Baskı, Kastamonu: Özeller Matbaacılık, 2018.
- Çifçi, Mehmet Faruk, *Arapzâde Muhammed Nuri Efendi ve Eminiyeye Risalesi*, Ankara: Fecr Yay., 2017.
- Demirayak, Kenan, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 566-568.
- Dilek, Uğur Bekir, "Ebû'n-Nâfi el-Kazabâdî ve Şerhu Ferâ'idü'l-Fevâ'id'in tahkik ve incelemesi", (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- Dönmez, Mustafa İsmail, "Abdullah el-Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) Serhu Dîbâceti'n-Netâic Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *İLTED*, 2/44, 2015, 177-192.
- Durmuş, İsmail, "Teftâzânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 299-308.
- Durmuş, İsmail, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 168-171.
- Ertan, Veli, "Vefatını 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hz., Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 3/33, (1973), 39-44.
- Fettahoğlu, Yeşim, "Tahkîkü Zehreti'l-'arûz li İbrâhîm b. Ya'kûb el-Gümüşhânevî", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/34 (2019), 340-361.
- Gölcük, Şerafettin- Yurdagür, Metin, "Gelenbevi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 552-555.
- Gümüşhânevî, Ebû Bekir Efendi *Risâle fi meâni'l-istiârât*, Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 5496/6.
- Gümüşhânevî, İbrâhîm b. Ya'kûb, *Zehratü'l-'arûz*, Ankara Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 241/5, 72 b- 89 a.
- Hâdimî, Hacı Baba, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, Ankara Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 1134/9, vr. 81-130.
- Hariri, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Basri, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrût: Dâru Beyrût, 1398/1978.
- İdîzâde, Mustafa Âkif, *Makâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, nr. 000421, 49b-78b.
- İpşirli Mehmet, "Mustafa Âşir Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 8.
- İskilibî, Muhammed b. Ömer, *Terceme-i Nuhbetü'l-fiker*, Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 911, 1b- 33 a.
- Kaçalin, Mustafa S., "Mütercim Âsım Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 200-202.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kaya, Süleyman, "Âkifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1/40 (2011), 93-108.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ- Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1376/1957.
- Kılıç, Atabey, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, Volume 2/4, 516-548.
- Kılıç, Hulusi, "Fîrûzâbâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 142-145.
- Kılıç, Hulusi, "Harîrî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 191-192.
- Kılıç, Hulusi, "Makâmât", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 414-415.

- Kırkız, Mustafa, "Hızır b. Muhammed el-Amâsî ve Unbûbu'l-Belâğâ fî Yenbû'î'l-Fesâha Adlı Eseri", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı I, 21-23 Nisan 2017, Amasya, 2017, 696-700.
- Koca, Ferhat, "Hâdimî, Abdullah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 24.
- Mecmûatü'r-resâil, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2954.
- Orhan, Davut, "Şenferâ'nın Hayatı Ve Lâmiyyetü'l-'Arab Adlı Kasidesi" *Dergîabant (AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 4/8, (2016), 104-117.
- Öz, Mustafa, "Kazâbâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 120-121.
- Özdemir, Abdurrahman, "Aruz ilmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul, 2015.
- Radavî, Seyyid İbrahim, *Şerhu Lâmiyyetü'l-'Arab*, nşr. Muhammed Hasan Hitu, Dimeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1430/2009.
- Sebtî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hazreciyye fi'l-'arûz ve'l-kavâfi*, thk. Muhammed Heysem Gurre, Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1428/2007.
- Sakarya, Ferahiye, "el-Kelimü'n-Nevâbiğ ve Çorumlu Damadzâde Ebû Bekir b. Ömer'in el-Hikemü'r-ravâbiğ fî Şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ Adlı Şerhi", *AUID*, 6/10, (2018), 431-454.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "el-Hazreciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 146-146.
- Yayla, Mustafa, "Hâdimî Ebû Saîd", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 24-26.